१५

श्रीवेङ्कटेशविरचित
व्यासविंशति ग्रन्थस्य
प्रारम्भ श्रीमन्नारायणाय
पृ. १५
पृ. [illegible]
प

1

व्यासविंशति

श्रीमते रामानुजाय नमः श्रीमान्वेंकटनाथार्य्यः कवितार्किककेशरी वेदांताचार्य्यवर्य्यो मे सन्निधत्तां सदा हृदि ॥१॥ आत्रेयरामानुजदेशिकेन्द्रपादारविंदश्रवणात्मवन्ति समस्तकल्याणगुणानुराशिं वेदान्तविद्यागुरुमाश्रयामः सकलश्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेषु तत्सारतयाप्रतिपाद्यमानो भगवत्संरक्षणपरकालनाथपौत्र यामुनयतिवरादिसकलदेशिकवरपरिगृहीतां त्यागनिक्षेपन्यासाद्यपरनामधेयां प्रपत्तिविद्यां संगृहीतुकामो भगवान् श्रीरंगराजदिव्याज्ञालब्धवेदांताचार्य्यापरनामधेयो विशालसद्गुण विश्रुतनानाविधविद्यस्त्रिशाखरश्रावितशारीरकभाष्यः कवितार्किककविवरकंठीरवो भगवत्समाराधनोपयुक्तघंटावतार इति बुधजनैस्तणीयवैभवः अष्टोत्तरशतप्रबंधप्रकाशितपरावरतत्त्वयाथात्म्यः श्रीमान्वेंकटदेशिकः प्रपन्नजनसार्थकृतार्थयितुप्रपत्त्यधिकारहेतुभूतसदाचार्य्यवरणमाह सिद्धं सत्संप्रदाये स्थिरधियमनघं श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं सत्त्वस्थं सत्यवाचं समयनियतया साधुवृत्त्या समेतं डंभासूयादिमुक्तं जितविषयगणं दीर्घबंधुं दयालुं स्खालित्ये शासितारं स्वपरहितपरं देशिकं भूष्णुरीप्सेत् ॥१॥ सिद्धमित्यादीनां पद्यानां वेदांताचार्य्यप्रणीतमेव व्याख्यानं तत्र तत्र विद्यते तथापि तस्य दुरूहार्थत्वात् कालेन क्षोककथनाभावात्तदनुसारेणैव यथासंप्रदायं व्याख्यास्यते स्वार्थं वान्ये वा यमस्मदारंभः आचार्य्यवान् पुरुषो वेद पापिष्ठस्तत्र बंधुः पुंडरीकाक्षपुरुष्यकृत आचार्य्यवत्तया मुक्तो तस्मादाचार्य्यवान्भवेत् इत्यादिप्रमाणवचनानुसारादाचार्य्यवरणं प्राप्तसिद्धं तत्राचार्य्यलक्षणान्याह सिद्धं सत्संप्रदाय इत्यादिना सत्संप्रदाये सत्तां नाथयामुनयतिवरादीनामाचार्य्याणां संप्रदायपरंपरायां सिद्धं यत्र संप्रदीयते गुरूणामाम्नायेति संप्रदायशब्देन रहस्याम्नायमुक्तो तत्र सिद्धः सदाचार्य्योक्तरहस्यजातज्ञानवानिति केचित् सत्कुलप्रसूतो वा तदुक्तं सत्पुरुषावेक्षेयसंतते यानिर्मले कुले जातो गुणैर्युक्तो विप्रः श्रेष्ठतमो गुरुरित्येतस्मादपि प्रथमपक्ष एव वरः उत्तरत्र स्वयं वा भक्तिसंपन्न इत्युक्तत्वात् सत्कुलप्रसूतत्वं प्रायिकमभिप्राय एवं स्थिरधियं ज्ञातव्यार्थेषु निश्चितबुद्धिं ज्ञानस्य स्थिरत्वं नाम संशयविपर्ययराहित्यं अनघमित्यनेन अभिमतपतिता दी

२ समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं त्रिषु वर्णेषु संभूतो मामेव शरणं गतः नित्यनैमित्तिकपरो मदीयाराधनेरतः आत्मीयपरकी
येषु समो देशिक उच्यते इत्यादीन्यत्र प्रमाणानि द्रष्टव्यानि अत्र वक्ष्यामि नाह भरद्वाजः नाचार्य्यकुलजातोपि ज्ञानभ
क्त्यादिवर्जितः न च हीनवयोजातिः प्रकृष्टानामपि न जातु मंत्रदा नारी न शूद्रो नान्तरोद्भवः नाभिशस्तो न पतितः कामका
मोप्यकामिनः स्त्रियः शूद्रादयश्चापि बोधयेयुर्हिताहितं यथार्हं माननीयास्तु नार्हन्त्याचार्य्यतां क्वचिदिति हीनव
यस्कत्वाभिधानं च प्रायिकं तथा च मनुः अध्यापयामास पितॄन् शिशुराङ्गिरसः कविः पुत्रका इति होवाच ज्ञानेन परिगृह्य ता
न् ते तमर्थमपृच्छन्त देवानागतमन्यवः देवाश्चैतान् समेत्योचुर्न्याय्यं वः शिशुरुक्तवान् बालोपि विप्रो वृद्धस्यात्पिता
२ भवति मंत्रदः अज्ञं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मंत्रदं न हायनैर्न पलितैर्न महत्त्वेन न च बन्धुभिः ऋषयश्चक्रिरे धर्मं यो
नूचानस्स नो महान् विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः। न
चापद्विषयत्वं कल्पयितुमत्रापि युक्तं पूर्वापरपर्यालोचनायां तादृशशास्त्रश्रवणात् विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यमित्या
दिवचस्याविरोधात् आश्रमान्तरप्राप्तस्य हीनवयस्कस्यापि वात्स्यादरैरेव विशिष्टैराचार्य्यत्वेन वरणदर्शनाच्च न हीनजा
तिवचनं किमप्यत्राभिजायते योगिनस्सर्वयोनिषु प्रत्यक्षमात्मनाथानां नैषां चिंत्यं कुलादिकमिति वचनस्य
व्यतिरिक्तविषयम् १ एवमाचार्य्यवरणे सिद्धे देवमिवाचार्य्यमुपासीत मंत्रनाथं गुरुं मंत्रं समत्वेनाभिवीक्षयेदि
तिवचनविहितमाचार्य्यसंसेवनमाह अज्ञानध्वान्तरोधादघपरिहरणादात्मसाम्यावहत्वाज्जन्मप्रध्वंसिजन्म
प्रदगरिमतया दिव्यदृष्टिप्रभावात् निष्प्रत्यूहानृशंस्यान्नियतरसतया नित्यशेषित्वयोगादाचार्य्यस्सद्भिरप्र
त्युपकरणधिया देववत्स्यादुपास्यः २॥ अज्ञानेति अज्ञानमेव ध्वान्तमंधकारस्तस्य रोधान्निवारणात् अह
ज्ञानजं तमः नाशयामीत्यत्रानेन नाशकत्वमीश्वरस्य प्रसिद्धं गुशब्दस्त्वंधकारस्स्याद्रुशब्दस्तन्निरोधकः अंधकारनि

नामनधिकारस्य । अतो श्रोत्रियं श्रुतवेदान्तं विज्ञाने कां शाखामधीत्य ब्राह्मणः श्रोत्रिय इति वचनात् व्रात्यानामधिकारो द्योत्यते
श्रुतवेदान्तं चेत्यप्रवृत्ते निष्ठावह्नेर्बोद्धव्यं अतो वृजिनम्पापमाह । वृजिनं निष्पापमिति उपायोपेयभेदेन ब्रह्मस्थीकृतवंतमित्यर्थः अनेन का
मकामिनं साधनान्तरनिष्ठा अकामहता ता: सत्वस्य सत्वगुणस्य यत्नं सम्यक्ज्ञानं १ऍ सत्यवाचमिति भ्रांतविप्रलंभका
दिभावकतिसमयनियततयाऽर्थमीतासमयवृद्धस्थिततया धर्म्मज्ञसमयः प्रमाणं वेदाश्चेतितस्मैवहिः प्रथमतः ग्रामा
एषु तं साधुवृत्या यथाकालप्रवृत्त्या साधुवृत्त्या संपन्नसात्त्विकाचारेण सम्यग्वृत्या वा समेतं संपन्नं दंभासूयाहिंसु
तं यस्याचरणं ख्यातिलाभपूजार्थमेव स दंभः गुणेषु दोषाविष्करणमसूया आदिपदेन अहंकारकामक्रोधमदमा।
त्सर्यादिकमुक्तं तैर्विमुक्तं जितविषयगणं वशीकृतज्ञानकर्मरूपैकादशेन्द्रियं अनेन विषयलोलुपस्यानधिका
रो द्योत्यः दीर्घबंधुं अनेन रख्यातिसहवासाद्यर्थं शिष्यपरिग्रहीतारो व्यावृत्ताः अत्र परत्र चापीति मुक्तावपि प्राप्यत्व
मभिप्रेत्य वा दीर्घबंधुमित्युक्तं दयालुमहेतुकं पापप्रवाहहरिणं स्वार्थनिरपेक्षत्वे सति परदुःखासहिष्णुत्वं हि कृपा
स्वाल्लिते शासितारं प्रमादेन शिष्यस्य विषयादिप्रावण्ये सति एवं माकार्षीरेवं कुर्वीतेति नियंतारं स्वपरहितपरं स्वस्य
शिष्यस्य परस्यात्मनस्य च हितपरं निरतं स्वस्यात्मनः परस्य शिष्यस्य च हितपरं अथवा स्वशब्देन स्वयं च स्वजनः इ
ति शिष्यः उभयोरपि परहितं निःश्रेयसं तत्र निरतमिति वा देशिकमाचार्य्यं भूसुरं वा मुमुक्षुः ईस
त् अभिगच्छेत् भूसुरमिति वक्ष्यमाणशिष्यलक्षणेच्छाभिप्रेतं इत्यस्य द्विति सन् प्रयोजनविधिर्द्योत्यते सम्यक्ज्ञा
नार्थं मार्गतः प्रवृत्तस्यापि गुरुमेवाभिगच्छेदिति वत् पूर्वोक्तमाचार्य्यं गुणविशिष्टमेवाभिगच्छेत् नतु तत्के
निरीक्षणादिना संपादनीयं सम्यक्ज्ञानमित्यर्थः प्रश्रिस्तुर्मंत्रनिरतं प्रशान्तेरितपरं श्रुतिं प्रशान्तेति निरतं तत्त्वतो भजेत्
द्विजवरं गुरुं विश्वात्मन्यात्मनोन्या संधियावृत्तिं च शाश्वतीमेत्रेणाचारये सुस्था चार्यः परोमतः

३ गम्यते हेतुरुक्तः अग्रमुपकरणधियाप्रत्युपकारराहित्यज्ञानेन ब्रह्मविद्याप्रदानस्य देवैरपि न शक्यप्रतिपदानमुपपद्यते
वक्ष्यति तत्प्रादरादित्युक्तत्वात् अथवा विद्यया विद्येत्यादिकमपि विद्यान्तरविषयमित्यभिप्रेत्य ब्रह्मविद्येत्युक्तं अस्मदादी
नांप्रति प्रदानसामर्थ्याभावे शक्तिमत्तामुपपन्नं इत्यत उक्तं देवैः प्रीति अपिशब्देनेश्वरेणापीति द्योत्यते तर्हि गुरवे दक्षि
णां दद्यादिति दक्षिणादानवचनमुपपन्नमित्यत उक्तं प्रीतित इति अत्रापि न प्रत्युपकरणधिया देयमिति भावः
विधिविहितत्वेपि प्रीतिपूर्वकमेव देयमित्याह आदरादिति तत्करणेन आचार्यस्य हरिः साक्षाच्चररूपी न संशयः साक्षा
३ न्नारायणो देवः कृत्वा मर्त्यमयीं तनुं मग्नानुद्धरते लोकान्कारुण्याच्छास्त्रपाणिना इत्याद्यनेकवचनेन च निर्दिष्टं तथाचाचा
र्यवैभवं शास्त्राणि प्रतिपादयन्ति गुरुरेव परं ब्रह्म गुरुरेव परं धनं गुरुरेव परः कामो गुरुरेव परायणं गुरुरेव परं श्रे
यो गुरुरेव परं यशः गुरुरेव परा विद्या गुरुरेव परा गतिः अर्चनीयश्च वन्द्यश्च कीर्तनीयश्च सर्वदा ध्यायेज्जपेन्नमेद्भक्त्या
भजेदभ्यर्चयेन्मुदा उपायोपेयभावेन तमेव शरणं व्रजेत् यो विष्णोः प्रतिमाकारे लोहभावं करोति च यो गुरौ मानुषं भावमुभौ नरक
पातिनौ आचार्यस्य प्रसादेन मम सर्वमभीप्सितं प्राप्नुयामीति विश्वासो यस्यास्ति स सुखी भवेत् येनैव गुरुणा यस्य न्यासविद्या
प्रदीयते तस्य वैकुण्ठदुग्धाब्धिद्वारकास्सर्वं एव सः ऐहिकामुष्मिकं सर्वं ममाष्टाक्षरदो गुरुः २ स एव येन मन्त्र्यते त्यक्त्वा व्यास्ते मनी
षिभिः एकाक्षरप्रदातारमाचार्यं यो वमन्यते श्वानयोनिशतं प्राप्य चंडालेष्वभिजायते इत्यादीनि प्रमाणानि बहूनि संति २
सम्यगुपसन्ने सच्छिष्ये तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक्प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच तां
तत्त्वतो ब्रह्मविद्यामिति श्रुतिविहितमाचार्यकं समभिधित्सुस्तत्र शिष्यलक्षणमाह सद्बुद्धिः साधुसेवी समुचितच
रितस्तत्त्वबोधाभिलाषी शुश्रूषुस्त्यक्तमानः प्रणिपतनपरः प्रश्नकालप्रतीक्षः शान्तो दान्तोऽनसूयुः शरणमुपगतः शास्त्र
विश्वासशाली शिष्यः प्राप्तः परीक्षां कृतविदभिमतं तत्त्वतः शिक्षणीयः ३ सद्बुद्धिरिति सद्बुद्धिः सम्यग्ज्ञानवान् साधुसे

रोधित्वात् गुरुरित्यभिधीयत इति गुरोरपि सिद्धं अघपरिहरणत्वं हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तैरपि स्मृतः इत्यादिना भगवतः
पापनिर्हरणत्वं स्पष्टं अस्यापि क्षत्रबन्धोराचार्य्यवरणेन मुक्तिः सिद्धेत्याचार्य्यस्यापि तत्सिद्धं आत्मसाम्यावहत्वात् ते
निरंजनः परमं साम्यमुपैतीति मम साधर्म्यमागताः आत्मभावं नयत्येनं तद्ब्रह्मध्यायिनं मुने इत्यादिना स्वसाम्यावह
त्वमीश्वरस्य प्रसिद्धं एष एव साधु कर्म्म कारयतीति ईश्वरस्योपकरणे तथानुष्ठानादिना प्रवर्त्तकत्वादाचार्य्य
स्यात्मवच्छिष्यस्य ज्ञानादिजननद्वारा भगवत्स्वीकाराहत्वजननत्वेन साम्यावहत्वं युक्तमेव जन्मप्रध्वंसिजन्म
संसारबन्धोच्छेदकनिश्रेयसं तत्प्रदगौरवेणेति ईश्वरपक्षे तु स्पष्टं आचार्य्यपक्षे तु जन्मप्रध्वंसिजन्म सद्वि
द्या विद्यातत्त्वजनयतीति तच्छ्रेष्ठं जन्मेत्युक्तत्वात् जन्मप्रध्वंसिजन्मप्रदत्वात् इति जन्मप्रध्वंसिजन्मप्रदः गरिमा यस्य
सः जन्मप्रध्वंसिजन्मप्रदगरिमा तस्य भावस्तत्ता तया दिव्यदृष्टिप्रभावात् ईश्वरस्य दिव्यदृष्टिप्रभावो नाम सत्वोद्रेक
मोक्षरुचिजनकत्वादिकं यमःसर्वं क्षत्तेति श्रुतिप्रतिपन्नसूक्ष्मवस्तुविषयसाक्षात्कारः अयमपि करणकलेवरादिप्र
दानादिद्वारा समाश्रयणोपयुक्तमेव आचार्य्ये तु बालमूकादीनामपि भगवत्प्राप्तिसाधकत्वं दिव्यदृष्टिप्रभावे तो
उक्तं बालमूकजडान्धाश्च पंगवो बधिरास्तथा सदाचार्य्येण संदृष्टाः प्राप्नुवन्ति परां गतिमिति इति प्रत्यूहान्स्मात्क्षिप्र
गु०र० ३ त्यूरत्वं नाम सात्वे सुरनरतिर्य्यगादिविषयविभागमन्तरेण सर्वतः स्वरसवाहित्वं बाधाहेमपि कारुण्यः कृ
पयापर्य्यपालयदित्युक्तप्रपन्नं कृपयावदेहि आचार्य्यस्यापि कृपायोगस्पष्टः निपतत्यस्य तु यासौ वैसः आनन्दो वल्लीति
निरतिशयभोग्यत्वमीश्वरस्य श्रुतिप्रसिद्धं तथाचार्य्यस्याप्यत्र परत्र चापीति तेप्राप्यत्वं वचनान्निवृत्तितिस्पष्टं ततः

न्या॰ वि
४

प्रचेतनाचेतनानां स्वरूपस्थितिप्रवृत्तयः फलं च भगवदधीनमित्यर्थः अनेन मूलमन्त्रार्थ उक्तः प्रणवेनात्मन शेषत्वं नमः
इ भोक्तृत्वमुक्तं शेषत्वमेव हि नाना नेदो वाहिरं स्त्री कृत्वा स्वयमात्मा नाम स्वं भवतीति स एव स्वाधीनसत्ताशब्देनोच्यते अहं न
मम भगवत एवाहमस्मीति प्रहंकारममकारनिवृत्तिर्नमः शब्दार्थः तेन पारतंत्र्यं सिद्धमेतत्प्राप्यते स्वाद्यधीनप्रतिपादनेन सिद्धं
नारायणशब्देन सर्वस्य भगवच्छरीरत्वप्रतिपादनात् तस्यात्मत्वप्रतिपादनाच्च प्रवृत्तिरपि तदधीनेति सिद्धं अत एव च चतुर्थी प्र
प्रतिपादितकैंकर्यं स्वरूपफलमपि तदधीनं प्रतिपादितं नारायणशब्दस्य कर्मधारयसमासत्वे यत्नप्रादस्यैव यत इत्ययनमिति सि
4 द्धमर्थमाह प्राप्यमिति वैकुण्ठे तु परे लोके श्रिया सार्द्धं जगत्पतिरिति तत्र नाथमाह लक्ष्मीशब्दाभिति यद्वा द्वयार्थ उक्ते प्राप्य लक्ष्मीशब्दाभि
ति लक्ष्मीविशिष्टस्य प्राप्यत्वं ब्रह्मविदाप्नोति परमिति श्रुतिविरुद्धमिति चेन्न तदुक्तमेकमिति सुभयमिति प्राप्येनाप्येयाधिष्ठानस्व
स्वरूपभेदेपि विशिष्टशरीरसामानाधिकरण्यमितिभावः अत्र च मन्त्रार्थसिद्धमाह नान्यदिति प्राप्यमिति मनु षडन्ते नमः शब्दस्यास्य त्ता
सिद्धमर्थमाह न चेति एतस्मादिति त्रिविधचेतनाचेतनस्वरूपस्थितिप्रवृत्तिरहितं मन्ताते भयजनकात् भयामिति संसारदुःख्य
ते यद्वा प्रकृतस्य करणो देहस्य लोलुपा भोकजसारक नवदीव्यशरीभयमुक्तो अयनयतीति इतर मोक्षसुखं वा प्रेष्यशा
स्त्रोक्तेति शेषः तदाज्ञा श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे यः तदुक्तं श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञा यस्तामुल्लंघ्य वर्तते आज्ञाच्छेदी ममद्रोही
मद्भक्तोपि न वैष्णवः एवं विलंघय मर्त्यो मर्यादा वेदनिर्मितां प्रियो यो विनप्रियो मे सोमदाज्ञा प्रतिवर्तनादिति च भगवत प्रश्री
सावाधायेनानर्थ फलमापद्यतइतिभावः अनेन सर्वधर्मत्यागश्रुतकरतिचरमश्लोकार्थोपिविद्धित इतिशाब्दः प्रकारमाचिन्त्यं वनि
यतोपदेशाः गुरोः सदाचार्याद् एकाग्रचित्तेन प्राथम्येनावधार्याः इत्यर्थः एतदेव तत्त्वज्ञानं प्राधान्येन सर्वैः सद्भिर्मुमुक्षुभिरव
धार्य्य एतत्स्वशास्त्रमुखेनावगमाद्युपदेशमुखेनावगमो न्यायान् इति ज्ञापयितुं गुरोरित्युक्तं तदुक्तं शास्त्रज्ञानं बहुक्लेशं बुद्धे
श्चलनकारणं उपदेशाद्धरिं बुद्ध्वा विरमेत्सर्वकर्मसु इति विधार्य्यमिति समुत्पन्नभगवज्ज्ञानस्य त्वादिज्ञानस्पदमेव सर्वदामनन

४

श्रीभागवतानामाचार्य्यतुल्यत्वेन स्वेश्वरं संसार्य्याधिकत्वेन च ज्ञात्वा तत्सेवापरः समुचितचरितः स्ववर्णाश्रमविहिताचा
रपरः तत्त्वबोधाभिलाषी स्वस्वरूपसाधनपुरुषार्थविषयसम्यक्ज्ञानमाकांक्षमाणः मुमुक्षुः उक्तेन प्रपन्नपुण्यादिभिरस
ह्यदाचार्य्यतर्प्पणं त्यजमानः छंदानुवर्त्तनात्मिकयोक्त्या मिसमभिमानवर्ज्जितः अतएव प्रणिपतनपरः तदुचितका
लानियतप्रणिपतन नमस्कारनिरतः प्रणिपत्याभिवादयेतिवचनात् प्रश्नकालं प्रतीक्षः प्रश्नकरणोचितका
लमाकांक्षमाणः शांतः प्रशांतमनस्कः दांतः विषयविनिवर्त्तितबाह्येन्द्रियः अनसूयुः विशिष्टश्रेयोऽर्थी सद्गुणवारि
षु गुणेषु दोषाविष्करणमकुर्वन् शरणमुपगतः आचार्य्यस्य गृहमिति प्राप्तः गृहमिति तत्समीपस्थोपलक्षणं शास्त्र
विश्वासशाली वेदवेदांतसात्विकस्मृतीतिहासपुराणादिदिव्यशास्त्राचार्यो किंतु अत्यंतविश्वासयुक्तः परीक्षा
प्राप्तः संवत्सरमन्मासमासत्रयैः सम्यक्परीक्ष्य वित्तानशीलः कृतवित्तः अनादिकाल्लाजनचित्तं परब्रह्मानुभवयोग्यं के
नवाप्नोमीति सदाचार्य्य ईश्वरेच्छेन ततः एवंभूतः शिष्यः अभिमतं मोक्षोपयुक्तमर्थं जातमाचार्य्य तास्येन पविपर्य्येति र
सद्वर्यकं सम्यक्शिक्षणीयः अत्र प्रमाणानि आस्तिको धर्मशीलश्च शीलवान् वैष्णवः शुचिः गंभीरश्चतुरो धीरः शि
धा५ ष्य इत्यभिधीयते शांतो नसूयुः अर्थवान् गुर्वर्थात्मप्रदानिकः शुचिः प्रियहितो दांतः शिष्यश्चोपरतः सुधीरित्यादी
नि दुष्टव्यानि तत्प्यावर्जनीयाश्च अनमतोन्मत्तपतिताभिशस्तक्रूरनास्तिकाः नानधीता नचाज्ञाताः कर्त्तव्या मंत्रेण
सिन्धुः इति ३॥ मुमुक्षोरधिकारितामूलमंत्राद्यभिषेतं ज्ञातव्यमर्थं तत्फलित्वानुसंधेयत्वं च प्रतिपादयति॥ स्वाधीनाशे
षसत्तास्थितियतनफलं विद्धि लक्ष्मीशमेकं प्राप्यं नान्यत् मतीयाः [illegible] शरणं तु याकेचिदन्यवर्णीयाः एतस्मादेव पुंसाभयामि
तरदपि प्रेप्सन्मोक्षस्तदाज्ञामित्येकोतोपदेशः प्रथममिह गुरोरेकचित्तेन धार्य्यः ४ स्वाधीनेति स्वप्रवृत्ते नई श्वरः उच्यते अ

देन गुरुलघूपाययोर्विकल्प उक्तः इदानीं प्रपत्तेर्वैभवं संदिहानं प्रतिसमाधत्ते सानुक्रोशोऽसमर्थप्रपदनमित्यभिसम
ध्येतः मोक्षसिद्धेर्लोकेप्येतत्प्रसिद्धं न च विमतिरिह प्रेक्ष्यते क्वापि तं ते तस्मात्त्वैमुमुक्षुसिद्धं भगवति तु भरन्यासविद्या
नुभावं धर्मस्थेयाः पूर्वं सत्कृत्तिवृद्धहधास्ताम्यसोयोचकृरेवम् ॥६॥ सानुक्रोश इति सानुक्रोशे कृपासहिते समर्थेऽश
रणागतकार्यकरणसमर्थे च विभिर्वैश्र्मौकप्रमुखैरभाष्ठ(?) सिद्धे इत्यनेन फलनियमो वादितः कृपावतो विशेषा
भावेरक्षकत्वं नास्ति शक्तस्यापि निर्घृणस्येति सानुक्रोशसमर्थपदयोरुपादानं समर्थेनेहि पतनिपातितं भूमौ शर
5 णागतं वधार्हमपि काकुत्स्थः कृपयापर्यपालयदित्युक्तेः पतत्पुत्रं अरुदाशां स्पृशाश्ववं शरणागतः सकृदेव प्रपन्नाय
तवास्मीति च याचते अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम गोविंद पुंडरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतमित्यादिभिः शक्त्यादिविष
ये प्रपदनं तदनुरूपफलं च तस्मान्न विमतिः कार्येति तात्पर्यं प्रपदनतत्फलाविनाभाववत् लोके प्रसिद्धमित्याह लो
केऽपीति प्राप्ताश्रान्तरे प्रसिद्धमित्याह न चेति प्रतिरिक्तं मुखेनाह यद्यन्येत्रे शास्त्रे उपायविधये न विमतिरित्यर्थः क्वापि
पि कस्मिन्नपि प्रदेशे प्रलम्ब(?) ज्यादियुक्तेः क्रियमाणस्य प्रपदनस्य कार्यकरत्वे भगवति तु किं वक्तव्यमित्याह तस्मादिति वै
मुमुक्षुसिद्धं किमुतेति न्यायसिद्धं भवति हेयप्रतिभटे ज्ञानशक्त्यादिगुणपरिपूर्णे तद्वाक्ये ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजां
स्यशेषतः भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिरिति भरन्यासविद्यानुभावे भरो आत्मात्मीयभरन्यासनिवे
पः स एव विद्या ज्ञानं तस्य प्रभावमित्यर्थः धर्मस्थेया विवादगोचरधर्मनिर्णेतारः भगवद्यामुनभाष्यकृत्प्रमु
खाः अकिंचनो नान्यगतिः शरण्य त्वदंघ्रिमुद्दिश्य कदापि केनचित् स्यादमलं शरणं प्रपद्ये अनन्यशरणः शर
णमहं प्रपद्ये पापीयसोपि शरणागतिशब्दभाजो नोपेक्षणं मम तवोचितमीश्वरस्य रत्नादिभिः स्वप्रबंधेषु प्रपत्तिं
तत्फले प्रतिपादितवंत इत्यर्थः ॥६॥ एवं विप्रतिपत्तिपरिहारं कृत्वा शास्त्रविश्वासोपि ज्ञातः सर्वशास्त्रप्रवक्तॄणामपि विश्वा
सोपेक्षितः किमर्थं प्रपत्तिप्रकरणे महाविश्वासपूर्वकमिति विश्वासविशेषणतया महत्त्वोपादानमित्यत्राह शास्त्रप्रामाण्यवेदी

योग्यमित्यर्थः अत एवास्मिन्नेवेति क्रमेणैव तत्तदानुपूर्व्यं स्वभावात्प्राप्तमलभमानाः प्राचार्याः न स्वल्पमंत्रादिनापि यादृते
णावेतन्मनन्यव्यतिरेकेण अन्येन कालक्षेपं न कुर्वीतेत्यनुसंधेयमिति एवं विधेयत्वेन देशजातितत्त्वेश्वानस्य मोक्षसाधनतया
विहितयोर्भक्तिप्रपत्त्योरधिकारव्यवस्थामाह मोक्षोपायार्हते वेभवतिभवभृतां कस्यचित् क्वापि काले तदुक्तिप्रपत्त्यो
रधिकारनियमस्तादृशस्यान्नियत्या शास्त्रार्थशक्त्यादिना मुमुक्षुविषयकास्याभ्यतेतद्व्यवस्था यच्छाहुरुक्तविकल्पः समग्र
तिकेतिचित्तत्फलस्याविशेषात् ५ मोक्षोपायेति भवभृतां संसारिणां मध्ये कस्यचित् पुरुषस्य मोक्षोपायस्याधिका
मेवं भवति तत्पाकाद्युपजायते तद्विवक्षितदानभूतमर्हत्वं निरूपयितुमशक्यमित्याशयेन विद्युत्कर्मवासनानुविद्धके
तिधनरूपघटीयंत्रपरवशस्य जीवस्य परिणामानि यानि भवन्त्येव तादृशाकारसंपन्नस्य तद्धेतोरनुसंधत्ते एवं भवती
तिहेतुनियमाभावादेव कालनियमोऽपि नास्तीत्याह क्वापीति तर्हि सर्वेऽपि भक्तौ प्रपत्तौ वा केनचिन्नियमेन न प्रवर्तेरन् इत्यसाधेतो
इत्यत आह तद्वदिति तद्वन्मोक्षोपायार्हत्ववत् अधिकारिनियमः अधिकारिनियमः तादृशानन्तरगुणग
स्वभावयानियत्याऽदृष्टेन तत्तदनुगुणस्वभावं च कार्यं कर्मसमधिगम्य सकलदेवहितार्थं स्वार्थं शास्त्रनिरसकुपदे
शादिति सकलदेवसकलाव्यतयाचसिद्धयो गुरुलघुपायोरधिकारनियमः कथं संपद्यत इत्यत आह प्राके
तिप्रादिशब्देन विलंबक्षमतदक्षमो गृह्येते तदव्यवस्थाभक्तिप्रपत्त्योर्विकल्पव्यवस्था सर्वैः नन्वेवं किमधिकार
भेदेन व्यवस्था क्रियते भक्तेर्यापरमयावापि प्रपत्त्या वा महामुनेऽस्तु भयोः समप्राधान्यश्रवणात् समविकल्प एव
कार्येति तत्राह तुल्याहुरिति तद्विकल्पः भक्तिप्रपत्त्योर्विकल्पः परमपुरुषार्थरूपफलस्याविशिष्टत्वादयं
भावः गुरुलघुविकल्पोऽनुपपन्नः नियमेन लघावेव प्रवृत्तिसंभवात् गुरुरूपायेक स्यापि प्रवृत्तिर्नावतरतीति तस्यानुष्ठा
नलक्षणोमप्रामाण्यप्रसज्येतेति समानवत्तेनवत् व्यवस्थितविकल्प एव कार्य इति ५ एवं शक्याशक्याद्यधिकारिभे

दद्वा
दोषं
धर्मा

फलं कल्प्यते सत्फलार्थं नेति इह कर्मयोगे अभिक्रांतिनाशो नास्ति उपक्रमनाशो नास्ति अनभिसंहितफलेनानुष्ठीयमा
नत्वादुपक्रान्तस्य समाप्त्यभावे फलजनना सामर्थ्यं कर्मवदेतस्योपक्रमस्य न तथात्वमित्यर्थः न चेति तस्य कर्मान्तरस्यान्तराया
न्तरायांतरितत्वे विपरीतफलाख्यसत्वादि प्राप्तिर्भवति एतस्यान्तराये सति देशान्तरे कालान्तरे वा समाप्य फलज
नकत्वेन प्रत्यवायाभाव इत्यर्थः नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो
भयादिति कर्मयोगप्रकरणे इति शेषः शास्त्रविद्भिः प्रपत्तिप्रभावप्रतिपादकशास्त्रार्थविद्भिः अत एव हि
ते कर्मयोगेऽपि तादृशवैभववत्त्वभावेनास्मिन्नान्तरंगप्रपत्तौ किमु वक्तव्यमिति प्रपत्तिप्रभावपर्यालोचनयापि
6 योजितं यथाऽऽह परिकरस्तु न मोक्षायगमने प्रतिसकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयमित्यत्र भगवन्नामसं
म२ कीर्तनस्य मोक्षगमनहेतुभूतोपायपरिकरत्वं तथा सकृत्प्रपन्नमनुनाथसकृत्सर्वत्रापि प्रपत्तिमत्वार्थमेतत्स
र्वमपि शास्त्रसम्यग्गुरुक्रमेणैव मंत्रेण स्वात्मानं मयि निक्षिपेत् मयि निक्षेपः कर्तव्यः सोऽत एव मोक्षभविष्यतीति तद
नयाह तस्मादित्यादिना उपदेशपात्रभूतेष्वेव निरूपितवेदवेदान्तैः सुविदितसमयैः सम्यग्विदितसिद्धान्तैः अन्यत्र समयः
कालः मुक्तेर्बीजं सकलाय मोक्षाय कल्पते समर्थं भवति समर्थं भवति सम्यगुपपन्ने सच्छिष्ये सदाचार्योप
दिष्टमंत्रः परिणतिवशतः प्रपत्तिद्वारा मोक्षाय भवतीत्यर्थः ॥१८॥ यदि प्रपत्तिद्वारा मंत्रोच्चारणस्य मुक्तिहेतुत्वं
तर्हि तस्या अपि भक्तिद्वारा तद्धेतुत्वमस्त्वित्याशंक्याह ॥ न्यासस्त्रीकोतिरिक्तं तप इति कथितः स्वस्वरस्यास्य कर्ता हि
बुद्धेऽप्यन्ववादीदगाणोदिविषदामुत्तमं गुह्यमेतत् साक्षान्मोक्षाय चासौ श्रुत इह तु मुधा बाधशंका गुणानां तेन लिङ्गो
ऽस्मन्निदानं प्रभुरतिशयितुं कोटिकोटिंशतानाम् ॥९॥ न्यासमिति मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्य इति श्रुत्या एवं मोक्षहे
तुत्वं प्रपत्तेः सिद्धमित्याशंक्य सकलमिति पोन्नरुक्तं न्यासः प्रपदनमतिरिक्तं तपः तैत्तरीयके प्रोक्ते न्यास इति न्यासतपः एवं तपः

ननु विधिविषये निर्विघ्नं कोऽधिकारी विद्यासर्व्वांगाभावे पुनरिह तु विदुषां किं महत्वं प्रसादं मैवं घोरापराधैः सपदि गुरुकुलेना
समात्रेण लभ्येत कामनामीर्ष्यते हि शाममपि नु मुक्तिता हेतुभिरस्तु तदर्हैः ॥ ७ ॥ श्लोकेऽस्मिन् ननु शास्त्रोक्ते सर्वमुपपन्नमिति चेन्न न
धिकारी शास्त्रविषये शंकारहितो हि तथा एवं जानतो विद्यासर्व्वांगोपसंगाभावे सिद्धं पुनरपि तद्विशेषणं तथा महत्वं कि
मर्थं साध्यत इति शंकास्वरूपमुक्त्वा विप्रतिपत्तिर्वा तुल्यान्महत्वविशेषणेन तन्निरासः क्रियत इत्याह मैवमिति घोरापरा
धैः पूर्वोत्तरपापादिभिर्बहुविधत्वात् दुस्तरत्वात् एवं तन्निर्म्मलस्यात्मनोऽपि नित्यसंसारापादकत्वाच्च घोरत्वमपरा
धानामुच्यते यदि इदानीमेवैतद्देहावसाने वा गुरुकुले विधिविन्यसनकादिभिरिदमिदानीमेतावदिति ध्यानुमश
क्येऽभ्यासमात्रेण लभ्ये कर्म्मी ह्यंगानिरपेक्षानुकूल्यादिमात्रविशिष्टरक्षणमात्रसाध्योपायरूपप्रपत्त्या साध्य इत्यर्थः
पार्ष्णिशब्देन पादस्य परभाग उच्यते तेन मूर्ध्न ग्रहः तस्मिन् ग्रहणं तत्राहः विमर्शमंतरेण प्रतिपादनवेलायामे
व संजायत इत्यर्थः तत्र हेत्वर्थितानिविदितः स हि धर्म्मज्ञः शरणागतवत्सलः तेन मैत्रीभवतु तेष्वहिजीविनु मित्रस्मि
त्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन दोषो यद्यपि तस्य स्यात् सतामेतदगर्हितमिति प्रणतजनतादोषादर्शित्वेन स्वदो
षमहत्वस्थले निमित्तशंका न कार्य्या सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम इत्यन
तेनोक्तपूर्वं तेन च वक्ष्यके त्व चनेति रामो द्विर्नाभिभाषत इति प्रसिद्धं स्ववचनस्याभंगत्वतः प्रतिपादितत्वान्नोप
यविषये च शंका कार्य्या न स्माद्विश्वासपूर्वकः प्रपाद्य इति तात्पर्यम् ॥ ७ ॥ ननु महाविश्वासप्रतिपादनेन प्रपत्ते
र्दुष्करत्वं जातं किमनेनाक्रियते सर्वसुकृत्सुप्रेन मंत्रेण कृत सुकरोऽभ्यो भेदेति शरणागतेः मंत्रोच्चारणमात्रेणैव
फलसिद्धिर्भविष्यतीत्यत आह नेहाभिक्रान्तिनाशोऽस्ति च विहितिमाति प्रसंगो यो भवेदिमुक्ते मुमुक्षोः सा प्रपत्ति
विषये योजितशास्त्रविधिः तस्मात् क्षेत्रे तदह्नमुविदितसमयेऽर्हशिष्यकैः सम्यगुक्ते मंत्रास्य मुक्तिबीजं परिणाति व

युंजीत स्वात्मसमर्थ्ये योग्यत्वग्रहणकरणात्वं श्रूयते त्रैवर्णिकव्यतिरिक्तानां प्रसङ्गाभावोऽनुपयोगान्निषेधात् कथं तत्करणे का प्रयुक्ति
रिति चेदुच्यते त्रैवर्णिकानां श्रवणाद्ध्ययनाच्च मन्त्रपदनाभावेऽपि तान्त्रिकतयैव तदुपपद्यते उल्पश्चायं विभागः वैदिका
स्तान्त्रिकाश्चेति द्वयेऽमुख्यो द्विजन्मनां शूद्रानुलोमजातीनां मन्त्रास्तान्त्रिकावरं भाषा व्याख्यालौकिकामन्त्राः सपत्न्यश्चैवि
भावनाः सर्वेभ्यः प्रतिलोमभ्योऽद्यः कामं द्विजातिभिः स्त्रिभिः तरेषां वैदिकमन्त्रदाने त्रैः सा च सामर्थ्यं तेमन्त्रेर्निमतं
मप्रमाणं योहीना यथाप्रयुक्ताभि सर्वे हीन गुरून्निंद्यस्तेन साधं पतत्यधः इति प्रणवस्वरहितेन मन्त्रस्य व्यत्ययेन च
7 तान्त्रिकत्वे श्रीमद्भागवत स्वरादिषु च तत्र वर्णाधिकारः सर्वेषां चेतन परिग्रहे त्वनुपपद्यते पदुक्तं यद्वाधीनं कर्म पापाया
त स्वरादेर्वा विलोपतः द्वयस्य सर्वाधिकृतिः सर्वेषां तान्त्रिके तु वर्तते ऽ सनुगीतनाभाषेषु सर्वधर्मानिति श्लोक
व्याख्यानावसरे प्रपञ्चेन भ्रान्तंगत्वप्रतिपादनानन्तरमेव आपराप्येतानि वाक्यानि गुणोपसंहारपादे विधान्तर
वेदतत्त्वात्तेऽप्रतिपादनाभावादित्याह ॥ नानाशब्दादिभेदादिति नुकथयतो स्वकारेण सम्यग्न्यासि
२७ पासितविभक्ते यजनहवनादिकर्मभेदश्च भाक्ता ल्पा रव्यारूपादि भेदः श्रुतङ्कतरसमः किं च भिन्नोऽधिकारः
शीघ्रप्राप्त्यादिभिः स्यादुरिति च मधूपासनादौ व्यवस्थाम् ॥१०॥ नानेति प्रकान्तरा अभ्यासस्तरव्यागुणप्र २६
करणे नामधेयभेदास्तद्विधा वैश्वानरविद्यादीनां नानात्वं बुवेता बादरायणेन समानन्यायात्तपदनम
ज्ञेनेवि च्यो के स्पर्धः तत्र हृष्टान्तमाह यजनेति यथा यजति जुहोति ददातीति नामभेदात्कर्मभेदो मीमांसकैः
स्थितः तथेस्पर्धः प्रभाक्तानुरक्षोत भाक्तमौपचारिकमाख्येति नामोच्यते सद्विद्या मासविद्येति रूपमुपास्यम
गवत्स्वरूपं तस्य भेदो नाम सार्वज्ञादिविशिष्टत्वे निरपेक्षरक्षकत्वादिकं इतरसमः विद्यान्तरसमः विद्यान्त
राकारभेदः समसहमानाः केचिदाहुः यस्मात्विद्या साधिकं समप्रपन्ना वधिकारी यस्यायासक्षमतास्यमका वधिकारीति

यतौतिकमेस्वरूपमभिधाय मानसपूजाके नमस्तानमनकी संग्रहेण न्यासपूर्वकं नमस्यति
प्रमोदानंदमः धर्मः प्रजननमग्निहोत्रं यज्ञ इति कमेस्वरूपमभिधाय मानसपूजाके न निर्दिष्टपूर्वतदुक्तमेतेनोतानिवाएतान्यवराणित
मभिधाय न्यास इति ब्रह्मेति श्लोकार्थत्वस्याध्याहार्यात् साभावाधिकरण्येन तथा क्रममन्यत्र तस्मात्सत्यपरमंवदंतितस्मात्तपःपरमंवदंतीसा
पांसि न्यास एवात्यरेचयदिति सर्वोपायाधिकमुक्तं तथाक्रम मन्यत्र तस्मात्सत्यपदन स्वधर्मेणोपायत्वं तस्मान्न्यासमेषांत
पसामतिरिक्तमिति सर्वोपायातिरिक्तत्वं च प्रतिपादितं तथाऽऽग्नेयोनापि यः सन्निधे न्यासं ये योनमसा सस्वधर
दिनासत्यादि वेलक्षण्यमभिधाय न्यासः साधुर्मनीषिणो ब्राह्मणाः इति प्रपदन स्वधर्मत्वं प्रतिपादितं तदाह कथितः स्वधर्मप्रतिस्तदर्थं शुकवर्णं नवानु
तु सनेन प्रपदनानुष्ठानवतः स्वधर्मत्वं प्रतिपादितं तदाह कथितः स्वधर्मप्रतिस्तदर्थं कदाचितः नमसा योकरो हविस्सस्वध्वर इतीरि
तमाह अहिर्बुध्न्योपायान्तरं [illegible] नमसा योकरो हविस्सस्वध्वर इतीरि ष
नरति द्विविधं देवानाम तत्र प्रपदनमुक्तमंगुप्तमगणि एतद्धि महोपनिषद्वानां गुह्यं परं वेदब्रह्मलोकमहिमा
नमाप्नोतीति श्रुत्यैतिशेषः एवं वचनप्रतिपन्नत्वात्पृथक्साधनत्वं च सर्वातिरिक्तत्वादित्युपगुणा
दुर्गंका सर्वाणि साक्षादिति साक्षात्स्वदेन भक्तिपरं त्वं पक्षमुदासे पूर्वापरवाक्यपर्यालोचनायां भक्तेरप्रस्तुतत्वे
न तदंशत्वे न स्फुरतीति भावः सत्कर्मी न्यस्ता स्वप्रज्ञः सांख्ययोगविदस्तथा नार्हति शरणस्य स कलाकोटिमपी
ति स्वचनार्थमाह तन्निष्ठ इति तन्निष्ठः प्रपत्तिनिष्ठः अन्यनिष्ठान् उपायांतरनिष्ठान्तरनिष्ठान्प्रभुः समर्थः नाल्पि
ष्ठ इति सामान्योक्त्या प्रपत्तौ सर्वाधिकारत्वं घोष्यते सर्वलोकशरण्यायेति भगवतः सर्वजनशरण्यत्वप्रतिपादने
न तद्विषयशरणागतेः सर्वाधिकारत्वं सुस्पष्टं सात्त्विके ब्रह्मर्षे सर्वकामफलप्रदा कदाचिके न च तत्र न जाति
भेदं न कुलं न लिंगं न गुणाः क्रियाः न देशकालौ नावस्थां योगो ह्ययमपेक्षते ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राः स्त्रियश्चेतर
जातयः सर्व एव प्रपद्येरन् सर्वधातारमच्युतमिति वचनश्रवणानि चात्र प्रमाणत्वेन द्रष्टव्यानि ननु डोमिलालालनं

श्री वि
८
धेनत् भरसमर्प्यं तां संभावितं ननु प्रपत्तेः केचिद्व्येवं परापेक्षा न विद्यते इति प्रपत्तेरनन्यापेक्षितत्वात् कथं पंचषडंगवाद
कृ साष्टांकाह तस्मादिति सामान्यतः परानपेक्षा प्रतीता वपि निर्दिष्टो धनगारमिस्यादिवदस्या परवाक्यप्रतिपन्नत्वं चांगत्व
मिति नकर्मनैरपेक्ष्यं वक्तव्यमिति भावः प्रपत्तिरानुकूल्यस्य संकल्पः प्रातिकूल्यता विश्वासो वरणं न्यासः कार्पण्यमितिष
ड्विधा शरणागतिरिति वचनात् अष्टांगयोगवत् केचित्पोलोमा वाक्यस्यार्थे पोलोमास्यां चेति वाक्यप्रतिपन्नप्रधानषडंगवा
दानुकूल्यसंकल्पादिकं सर्वं संभूयैककरणं स्यादित्यत्राह सांगेति यथा यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यान
8 धारणानां समाध्यंगत्वेन करणत्वं तद्वदिति तात्पर्यम् ११ एवं प्रपत्तेरंगित्वमानुकूल्यादीनामंगत्वं च सिद्धमिदानीं स्वयंप्र
कल्पेह समाधत्ते पंचाप्यंगान्यभिन्नाः प्रपत्तिजन्यगुणविनाभावभांजि प्रपत्तेः केचित्संभावितत्वं यदि हन्यादिति तत्प्रसुत
मि८ रक्ष्यतीत्यंगांगित्ववादः फलकथनं हि ... प्रपत्तेरंगं तत्र प्रतिपादयति ततः सर्वं वाक्यैकवाक्यम् ॥१२॥
पंचाप्यंगान्यानुकूल्यस्य संकल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्जनं रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा कार्पण्यं चे
चेति पंचाप्यंगान्यभिज्ञाः प्रपत्तिशास्त्रविदः प्रपत्तेरविनाभावभांजि अविनाभूतानीति ज्ञेयः एवं स्वपक्ष उक्तः परपक्षान्तरमाह
त्येवं रूपाण्यभिज्ञाः प्रपत्तिशास्त्रविदः ... नास्तीत्यर्थः प्रपत्त्युत्तरं स्यादिति ननु यदा तदुपकारकमानुकूल्यसंकल्पादि सकृदेव
केचिदिति संभावितत्वमिति नेयत्वं नास्तीत्यर्थः ... प्रायश्चित्तादिकमेव विधिसिद्धं नाविसनिप्रत्योपकारकमनंगीकारात् कि
कृतस्य प्रातिकूल्यादिसंभवेऽपि वैकल्याभावात्तत्र प्रायश्चित्तादिकमेव ... सांगोपायवैकल्यमेव स्यात् सांगत्वं च पुराणप्रमाणसिद्धमि
त प्रपदनकरणसमये यदि प्रातिकूल्यवर्जनं नास्ति तर्हि सांगोपायवैकल्यमेव स्यात् ... प्रातिकूल्यवर्जनाद्यभावे सांगस्योपायस्य वैकल्यस्या
तिभावः अत्राचार्याः ... यानि प्रपत्तिदृष्टान्ते प्रातिकूल्यवर्जनाद्यभावे सांगस्योपायस्य वैकल्यस्य
तिभावः प्रातिकूल्यादिसंभवेऽपि कृतस्योपायस्य नैव वैकल्यं किंतु प्रत्यवायान्तरपरिहारार्थं यथार्हं प्रतिविधानमेव कार्यं ननु प्राति
तु पश्चात् प्रातिकूल्यादिसंभवे कथं प्रधानस्य प्रपदनस्य वैकल्यं प्रोच्यते तथापि सामर्थ्यसंभात् प्रपत्तिप्रच्युतामभवेदिति विश्वासाभावेन प्रपत्तिप्रच्य
कूल्यादिसंभवे कथं प्रधानस्य प्रपदनकाले विश्वासाभावे तत् प्रपत्तिप्रच्यवनं स्यादिति अंगाभावाद्यप्रसिद्धेः नहि पश्चात् भाविनः पूर्वं गाभा
वनं स्यादेतदितिचेत् प्रपदनकाले विश्वासाभावे तत् प्रपत्तिप्रच्यवनं स्यादिति ... यथा विगलिताः सम्यगमोघास्त्रस्य वैधनादिति ... यथासंभवं योज्यम्
विश्वासराक्षसानामविश्रंभादीजनेयस्य बंधने यथा विगलिताः

८

तेत्रोत्तरमाचार्य्यैर्न मनुसंधीयते॥ मन्नानुमन्येते प्रपत्तिशास्त्रोपदेष्टॄणां व्यासादीनां विश्वासगौरवे विश्वासाधिकारान्
नुगुणभक्तिनिष्ठत्वाल्लोकानुसाराच्च लोके पि स्नानप्रोक्षणयोरुभयत्रापि विश्वासवंतः पित्रादयो दुःखेनानुयाति
नु २ न प्रोक्षणमंघ्रापर्यंति स्नायं च शक्ताः स्नानमेव कुर्वंति तस्मात् कृत्स्नत्वाशक्तत्वादिकमेवाधिकारभेदकं व्यापक
मिति विदंपक्ष्यः नरस्य बुद्धिदौर्बल्यादुपायान्तरमीप्सन् इत्यादिके चेन्न तन्नधिकारे विप्रपत्त्यविश्वासेनम
किमिच्छतो दुर्बलबुद्धीन् प्रति निंदावचनमिति सर्वमुपपन्नम् १० एवं प्रपत्तेः स्वतंत्रोपायत्वं समर्थितमथ
निरंगत्वपक्षमाशंक्याह यत्किंचिदुक्तलौकिकत्वेन निपुणैरस्य तो किंचन स्यप्रयुक्तलोकादृष्टाप्यवगमितइ
ह्यार्थनाद्यङ्गयोगः तस्मात् केभीगकत्वं व्यपनयति परापेक्षणाभाववादस्सांगत्वं धाङ्गयोग्यवचनइति ने
यतल्लविधत्वोपचारः ॥११॥ यत्किंचिदिति यत्किंचिदात्मात्मीयादिकं रक्षणीयं स्वेन रक्षितुमशक्तत्वेनत
या ७ उक्षणसमर्थेन्यस्यतः अकिंचनस्योपान्तस्त्वस्यस्यैव पञ्चाभवति लोकव्यवहारदृष्टः प्रार्थनाद्यङ्गयोगः
अवगमितः शरणागतिविषयः अनन्यसाध्ये स्वाभीष्टे महाविश्वासपूर्वकं तदेकोपायता प्रार्थना प्रपत्तिः शरणा
गतिः प्रार्थितो न गोपायेदिति तत्प्रार्थनामतिः अहमस्म्यपराधानामालयोऽकिंचनोऽगतिः त्वमेवोपायम्
तो मे भवेदिति प्रार्थनामतिः शरणागतिरित्युक्ता सा देवेस्मिन् प्रयुज्यतां आनुकूल्यस्य संकल्पः प्रातिकूल्य
स्य वर्जनं रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा आत्मनिक्षेप कार्पण्ये षड्विधा शरणागतिः इति अंगसाम
ग्र्यसंपन्नेर शक्ते आपि कर्मता अधिकारस्य चासिद्धेर्देशकालगुणाक्षया नदुपायान्तेव सिध्यति इच्छापायावहु
ल्लास्तथा इतियागर्वहानिस्तद्दैन्यकार्पण्यमुच्यते इत्यादिकं हि शरणवरणाद्यङ्गपंचकं प्रतिपादयति लोके

श्रा·वि·
८

कारउक्तः परमपुरुषार्थसाधारणप्रपत्तौ भगवति शेषत्वानुसंधानरूपं विशेषमाह आत्मात्मीयेति स्वरूपस्य मननमनुगतं यावदर्थमु
मुक्षोस्तत्त्वज्ञानानन्तरं स्वस्य यथावस्थितविधेः स्वादुपासे समेतं वै कर्त्तव्यं पुमर्थं [illegible] उत्तरस्य भर्त्तृनाहेतुभावात्स्वामीत्यानन्य
मुसोस्तत्त्व [illegible] साध्यावधि रहितुभरन्यासभागो गिभूतः १४ आत्मेति आत्मा अधिकारी आत्मीयमुपायफलादि स्वरूपमस्मिन्न्यासः पाव
साध्यावधि रहितुभरन्यासभागोगिभूतः १४ आत्मेति आत्मा अधिकारी आत्मीयमुपायफलादि स्वरूपमस्मिन्न्यासः पाव
दर्थयावत्तो धीः प्रामाणिकास्तावती सर्वे धीं भगवति तच्छेषत्वानुसंधानं कार्यमित्यर्थः इदमेव मुमुक्षोर्ज्ञातव्यमित्याह तत्त्वे
तिभक्तिप्रपत्तिरूपसाधनयोरिदमन्वेतीत्याह तदिति अर्थेति कारणं तु शेषयः इति शेषस्य कारणत्वप्रतिपादनात् धातुश्चशे
षत्वं सिद्धमिति शेषत्वज्ञानानुवृत्तिस्तस्मादुपासनान्वय उपपत्तेः प्रपत्तौ तु शेषत्वज्ञानं पूर्वकमिति तदनुवृत्तिः स्वतः सिद्धेपु
रुषार्थावधिरप्यनुवृत्तिमाह कैंकर्येति गुनुषजति प्रवृत्तं भवति प्रावर्त्तत [illegible] किंकरस्य कर्मकैंकर्यमिति भा
वः तदस्य पर्यनाहेतुभावात्तस्य कैंकर्यस्य प्रार्थनारूपं हेतुसद्भावादित्यर्थः शेषत्वज्ञानवत्प्रपत्तेः प्रधानस्य भरन्यासस्या
पि सर्वदानुवृत्तिः स्यादित्यत आह त्यक्तेति अगिभूतः प्रधानभूतो भरन्यासभाग इति सार्थनारूपांगानुवृत्तेरंगिमात्रमेवाविशेषि
तमित्यर्थः स्वामी स्वानन्यसाध्यावधेरिति स्वामी स्वस्य पुरुषार्थस्योपायान्तरासाध्यत्वेन साधनतया तदवधेरित्यर्थः
तमित्यर्थः स्वाभीष्टानन्यसाध्यावधेरिति स्वामी च स्वपुरुषार्थस्योपायान्तरासाध्यत्वेन साधनतया तदवधेरित्यर्थः
विहित क्रियानन्तरभाविकुठारवत् कार्यनिष्पन्ने कारणानुवृत्तिरनुपपन्नेतिभावः १४ एवं भरन्यासे कृते नैवास्ति किं
चित्कर्त्तव्यमिति न्यायेन सर्वधर्मत्यागवचनाद्वर्णाश्रमधर्माणां त्याग एव स्यादित्याशंक्याह ॥ न्यासादेशेतु धर्मत्या
चित्कर्त्तव्यमिति न्यायेन सर्वधर्मत्यागवचनाद्वर्णाश्रमधर्माणां त्याग एव स्यादित्याशंक्याह ॥ न्यासादेशेतु धर्मत्या
जनवचनतोकिंचनाधिकृति योक्ता कार्य्यं एवं वा गमुक्तेभजनवदितरापेक्षत्वं वा व्यपोढुं दुःसाध्येच्छाचमोवा किंचिदुपश
जनवचनतो किंचनाधिक्रियोक्ता [illegible] न्यासेति आदिश्यते नेनेत्यादेशो विधिः
मितावन्य संमेलनेवा व्रज्यास्त्रन्याय उक्तस्ताहेनविहितो धर्मः आह्लादि सिद्धः न्यासेति आदिश्यतेनेनेत्यादेशो विधिः
प्रपत्तिप्रतिपादकवाक्येष्वित्यर्थः धर्मत्यजनवचनतश्च सर्वधर्मान्परित्यज्यतस्मात्त्वमुत्तिष्ठ वीतस्पृहश्चोदनाप्रति
चोदनामित्यादिवचनानि विवक्षितानि तेषां तात्पर्यमाह अकिंचनेति आकिंचन्यमनन्यगतित्वमाधिकार उक्तः नतु धर्मत्याग
ता सर्व्वमित्यर्थः शक्यत्वातिरिक्तविधीयमानप्रपदनांगत्वेन धर्मत्यज्यत इत्याह कार्कण्यमिति अंगसामग्र्यसंपत्तेरशक्तेश्च
त्तिकर्मणो आयकारस्य चासिद्धेर्देशकालगुणक्षयात् उपाया नैव सिद्ध्यति अपाया बहुलास्तथा इति पाञ्चरात्रानित्यैर्न्वं

८

तोतृसन्नर स्वि

तएव हि उपायाप्रसंयोगो निषिध्यते । नयेति उपायांतरादिसंयोगस्य निषेधभंजकत्वमुक्तं सकृत्प्रपदनस्य तत्रापि तात्कालिकोपा
यसंयोग एव विवक्षित इति तात्पर्यं मुख्यमानुकूल्यसंकल्पस्य हि प्रपत्त्यंगत्वेनेसि [illegible] करणाद्यनातो विप्रपत्तिहानिः कर्मकाले
वाईमित्यादिवचनेन स्वोपनयनादंगत्वे पिनपश्चात् भाव्यनुष्ठानस्य तदंगत्वमनेनाति त्वमेवोपायभूतो मे भवेति प्रार्थनामतिः
शरणागतिरिति वचनप्रतिपाद्यशरणावरणस्यांगित्वकथनेन फलार्थी मुख्यप्रपत्तेरिति भावः सविश्वासो भवेच्छक्तेः प्रन
न्यसाध्य इत्यस्यार्थमाह द्वितीयेति पूर्वोक्तार्थमुपसंहरति तत इति ९२ पूर्वोक्तार्थस्थिरीकरणार्थं प्रपत्तिस्वरूपं निष्कर्षति रक्षा
पेक्षास्वसोपप्रणायवतिभरन्यास आत्मादिदक्षेऽदृष्टो नात्र प्रपत्तिव्यवहृतिरिति तन्नेनलक्षणं स्यात् गेहागत्यादिमा
त्रेनियततिशरणागतमभिरक्ष्योपचाराद्यनेनार्थभावात् भवति च विविधः पालनीयत्वहेतुः ९३ रक्षेति स्वसाधित्य
स्वपादेन रक्षाप्रतियोगी विवक्ष्यते साहाय्यपादेन साहाय्यमुच्यते स्वयंरक्षणसहायभूते रक्ष्यत्वयाच्चावर्तिरक्षके रक्षापेक्षा
रक्षेत्यपेक्षेत्यर्थः आत्मादिदक्षे इति श्रीक्षाकरणस्य सिप्रदानं [illegible] श्रुतिश्रुतिपाद नाद्दि समर्थभरन्यासस्यात्मात्मीयभारनिक्षे
पः लोके तु भावविपर्ययकृद्दृष्टो प्रपत्ताव्याप्यमन्यतराऽऽकारता विल्व्याप्तां व्याह नात्रेति श्रुतेः केकस्मिन्न योग्यासापेक्षादिस
मर्थविषये रक्षापेक्षापूर्वकभरन्यास एव प्रपत्तिव्यवहारइत्याह श्रीन् लोकान् संपरिक्रम्य तमेव शरणं गतः इत्यादिनाकाकादेः
शरणागत्यनुष्ठानं दृश्यते तत्र पूर्वोक्तलक्षणं च न दृश्यत इत्यत आह गेहेत्यादिना गेहागत्यादि आदिशब्देन समीपागमन
मुच्यते अयमर्थः नहि काकेन पूर्णप्रपदनमाचरितं गत्यंतराभावात् पुरतः प्रपतनमात्रेरुतं शरणागतिवचनं तूपचा
रादुपपद्यते अतः पूर्णप्रपदनाभावेप्य दोषएवेत्यौपचारादिकमनन्वितमिति मन्वानः पक्षांतरमाह यद्वेति उपाये
रक्षकेवा शरणशब्दप्रयोगेन शरणशब्दस्यानेकार्थरूढत्वात् पालनीयत्वे हि विविधो हेतुर्भवति यद्वांजलिपुटैदी
नंयाचते शरणागतमिति गृहागतस्यापि पाल्यत्ववचनात् यद्वांजलिपुटमित्यादिना एकैकस्य फलसाधनत्वेपिना
स्याकाचनक्षतिः तत्र सर्वत्र प्रपत्तिरूपलमेव नास्तीति सर्वं वचसां निर्वोढइत्याशयः ९३ एवं सर्वफलसाधारणप्रपत्त्या

प्रभुतामिमत विध्रिरेव एकैके नैवरक्तामासिद्धो सांग प्रपत्त्या रक्षां केमुत प्रपत्तिर्यवहारोनेत्यर्थः किंतु

न्यायसिद्धमितिभावः

श्री प्रतिः

स्वा. विं
१०

॰प्राद्युम्नि मुकुन्दः श्रीसखः स्वप्रीति मादेहे तदनुगुणगणाघन्वितं सपद्यस्यनुगुणो वा सत्यादिगुणविशिष्टस्वमात्मानमिस्तुक्तात्सन
तरमेकमिति शाब्दं वदन्ति तत्र तस्मिन्नकारणे तदुचितमेकपदं पश्चात्स्थितं तात्पर्यभूतं विवृणोति तिङ्गुणः तात्पर्यमेव बहुधावर्णयति तदिति लो
के साध्यसाधनयोर्भेदे दृष्टः यथाज्योतिष्टोमस्वर्गयोः तत्र तु भेदो नास्तीति तात्पर्यमाह अथवा सकलफलदतामस्यैव सर्वपुरुषार्थप्रदत्वेप्र
पयतीति प्रत्येकं संबंधः शरणं व्रजेति प्रपत्तेर्विधीयमानत्वात्तेषां प्रतिपत्तिरनैरपेक्ष्यमाह न्याहे स्यर्थान्तरमाह प्राधान्येति स एकशब्दः प्राधान्या
र्थतया प्रसिद्धः मुख्योपायः इति श्रीसखः इति उक्तार्थोपपत्तिसूचकं श्रियः उपायत्वे पि एकशब्दाविरोधवत् प्रपत्तिसाध्योपायत्वे पि न विरोध
10 इति श्रीसखपदतात्पर्यभूतम् १६ उक्तमुपायविवेचनं फलमाह स्वामीष्टप्राप्तिहेतुः स्वयमिह पुरुषैः स्वीकृतः स्यादुपायः शास्त्रे
लोके च सिद्धः स पुनरुभययथा सिद्धसाध्यप्रभेदात् सिद्धोपायस्तु मुकुन्दो निरवधिकदयः श्रीसखः सर्वशक्तिः साध्योपायस्तु भक्तिर्न्यस
नमिति प्रपद्यकृतवशीकारसिद्ध्यै ॥१७ स्वामीष्टेति उपायशब्दार्थं विविनक्ति स्वामीष्टेति स्वस्याभीष्टप्राप्तिहेतुः पुरुषैः स्वीकृतः
स्यादुपायः इति अथैवं साधारणं लक्षणमाह शास्त्रेति तं विविनक्ति स इति सिद्धसाध्ययोर्विषयविभागं दर्शयति सिद्धेति उपायत्वनि
र्वाहकगुणमाह निरवधीत्यादिना साध्येति भक्तिर्न्यसनमिति भक्तिप्रपत्त्योः साध्योपाययोः फलमाह तद्वशीकारेति तस्य वशीक
रणं तु लक्षणगतिरेव भक्तितो जायते इति युक्तं तस्यैव वशीकारस्य सिद्ध्या इति प्रयोजनकथनम् १७ पूर्वप्रतिपादितमेवसाम
५ भरसमर्थयं यथावदनुष्ठानसुखभेदेन विशिष्यन् तद्विषयकर्तव्यशेषं नास्तीत्याह अलं ताकिंचनोऽहं त्वदपचरणतः सन्नि
वृत्तेष्वनाथः त्वत्सेवैकान्तधीस्त्वं तमसि शरणमित्यध्यवस्यामि [illegible] त्वमेवोपायितास्यास्त्वयि निहितभरोऽस्म्येवमित्यर्थितात्मा
स्वे संन्यस्तभारः सकृदथ तु सदानप्रपत्ते तदर्थे १८ अलं तेति अलं ताकिंचनेन इत्यादि किंच न्यस्तं त्वदपचरणतः सन्निवृत्त इत्यप ॥
चारनिवृत्तिवचनेन प्रातिकूल्यवर्जनसङ्कल्पः उक्तः त्वमेवोपायितेति गोप्तृत्ववरणमुक्तं त्वयि निहितभर इति प्रपदनमुक्तं यस्मै प्रपद् ॥
नाय सकृदित्यावृत्तिराहित्यं सकृदेव ते सदायावत् फलप्राप्तिरित्यर्थः तदर्थमुपायसिद्ध्यर्थं नमस्ते न्यस्तं कुर्यात्सकृदेव हि शा ५
स्त्रार्थ इति सकृत्करणेनैवोपायसिद्धेस्तदर्थं यत्नस्त्वनुपपन्न इत्यर्थः १८ एवं कृतकृत्यत्वात् स्वाधिकारेण स्वाप्नोपायदेयम्
फलं वर्जनमुक्तं [illegible] पारणगिरिशब्दमभ्यस्वामीति महा ३ उरि: १०

कार्य्यएवमुच्यते इत्युक्तं तात्पर्य्यमस्य तात्पर्य्यान्तरमाह भजनेति भक्तिवत्कर्म्मादिसापेक्षत्वं नास्तीत्यर्थः प्रकारान्तरमाह दुःसा
ध्येति केचित्फलातिशयाद्दुःसाध्य प्रवृत्तेकस्मिन् ... सुस्पृष्टु :साध्ये छोग्रमोवेति त्वयासाधायितुमशक्यत्वं इत्याउ ... ध्यो
गऋव्यर्थो विसर्प्यः अर्थान्तरमाह अन्यसंमेलनेति प्रपसंगानुकूल्यादिव्यतिरिक्तकर्म्मादिपरिकरस्वीकारे त्व
मोक्षेति सहकृत्वात स्योपायस्य महाफलसाधकत्वं कथमुपपद्यते तथापि शास्त्रविहितत्वे नोपायत्वे यत्किंचिदंग
ज्ञातं तदर्थमनुष्ठयमिति कर्म्मादिसंमेलनकरणेवलोस्त्वित्याय नोपायप्रवृत्तिर्भवतीति कर्म्मान्तरं प्रतिस्वाग
वचनगतिरूढ़मीयेति भावः उपायान्तरसहत्वलक्षणविशेषविधिरित्यर्थः अयमर्थः कार्पण्यरूपांगत्वविधानेन प्रप
त्तेरूपासनान्वयनिवृत्तिः फलिष्यतीतरानपेक्षत्वपक्षे विद्याविसामान्यात् प्रपत्तेः शास्त्रकर्म्मांगत्वं निषिध्यते उप
रिपक्षत्रये पिस्यद्व निषिध्यते पंचस्वपि विधिपक्षे ... पायान्तरानन्वयः सिध्यतीति सश्रानुकूल्यसंकल्पादिष्वेतत्पूर्व
तकार्य्यत्वे नैव सिद्ध इति अनुवादपक्षएव श्रेयानित्याचार्य्यवादानां तात्पर्य्यमूह्यमिति विवेकः आज्ञाकैंकर्य्यमक
रणे प्रत्यवायकरमनुसौकैंकर्य्यं अत्यवायरहितं तत्सम्पादनानुत्तादिसिद्धोधर्मस्यत्याज्यत्वेन न कुत्रापि विहितः नन्वमुख्या
धेपरित्यागेनाधिकारपरिकल्पनमनुपपन्नमिति चेदुच्यते बहूनामनुग्रहोन्याय्य इत्यनन्यथासिद्धवचनशतप्रतिपन्न
सर्वधर्म्माणां वक्ता अमनियमितानां भगवदाज्ञासिद्धानामनुमो सिद्धानां च परित्यागकल्पनादपि पूर्वोक्तिगतं तरमेवव
रमेतेन तात्पर्य्यं विरक्ताश्रमकृत्वानुस्यकः सलिंगानामाश्रमोस्य त्याचरेद्विधिगोचरइत्यादिवचनानामपिसंगत्या
गएव तात्पर्य्यं यथा श्रुतार्थमात्रत्वे शास्त्रैरचारिणांदि सन्याप्रमिलोपिनिरस्ताः १५ केचिदाहुः मामेकं शरणं व्रजेति विहि
तस्योपायमन्तस्य एकत्वप्रतिपादनादुपायान्तरं निषिध्यते ततः प्रपत्तेरनुपायत्वात् पूर्वप्रतिपादितं सर्वमसमंजसं
मितितान् प्रत्याह आदेत्वत्वमपत्तिं तदनुगुणगणाद्यान्वितं स्वमुकुंदामामित्युक्तेकंशब्दं वदति तदुचितं तत्र तात्पर्य
मूलतत्साम्प्रायकैर्य्य सकलफलदतोप्यासतोप्यानयेत्काकांक्षायां चकिंचित्त्यायतिं परं श्रीरस्त्वेवमुक्तमुपाये १६

११ वस्मनुप्रवेशात्तैंकर्य्यातभीवद्दतिभावस्तदुक्तं देवर्षिभूताप्तनृणां पितॄणां नकिंकरो नायमृणी च राजन् सर्वात्मना यः शरणं
शरण्यं नारायणं लोकगुरुं प्रपन्न इति देवेति देवमुखेदुःखं च तद्देववाद्या भ्रमणादाद्युतितिक्षुः सहमानः अनेन प्रारब्धक
र्म्मतु भवेन नतत् क्षयेस्तु आनन्दर्षत्वं निरंतरं भगवत्तैंकर्य्यप्राप्तिहेतु... यो मते एवंभूतस्याधिकारिणो यावत् प्राप्ति
किमपि न प्रार्थनीयं स्यात् याचनानुपपत्ति ध्रुवमित्यादिवचनादित्याशंक्य प्रार्थनीया [illegible] न्यन्विविन
क्ति भक्तिरिति अनेन तत्पादभक्तिर्लीनाभ्यां फलमन्यत् कदाचन न याचे तु स्तुरुषो विसंमुख्याचनानन्यप्रपत्तिर्ध्रुवमितिव
21 चनं स्मारितं परिचरणगुणान् तैंकर्य्योपकरणान्तगंधमाल्यवस्त्रभूषणादीन् मन्मखं भागवतानामुत्तरोत्तराभि
वृद्धिं तुत्वाश्रोपि तेन सत्समृद्धियाचनं तस्याः कैंकर्य्यार्थत्वेकर्त्तव्यमनुपयुक्तं नयाचितव्यमितिभावः एतादृशफलप्रा भागुनं
र्थं न याच्या नन्यप्रयोजनत्वेन हन्यतद्दपि प्रावेणाहानन्यत्तितदपि सर्वे स्वराट्पः पतेरेव याचेत् अन्यथानिष्टा
भंगस्यादित्याशयेनाह तदपि भगवत इति यद्वा भगवत आपवर्गाद्धिष्ठक्तेनादिकादित्यर्थः अनेन देवतांतरमपस्त
दीयमश्वभक्त्यादिकं न याच्यमित्युक्तं भवति तथा प्रपन्नानां दुर्निमित्तादिप्राप्ताविपि न देवतांतरभजनं कार्य्यं तदुक्तं रविवंशे
दुर्निमित्ते भये प्राप्ते ग्रहादीनां विपर्य्यये विष्णुतद्भक्तपूजाभिः शांतिं कुर्वीत नान्यथेत्यत्रापि न शांतिविधाने तात्पर्यं
किंतु मंदस्य किंचिदधिकारिणः तंभवेप्युपायांतरस्यागो विधीयते तथा प्राहुः प्रियतमैर्भोगैर्विपोषेणजनार्दनं आराधये
न्निमित्तेषु विष्णुभक्तान्विशेषतः वैष्णवांश्चविधानतद्दत्यादिकं नेयंतस्मात् भृत्यादिकं भगवतस्तदीयेभ्यो वा याचेत शां
तिकपौष्टिकादिकं च भगवंतमुद्दिश्यैव कुर्यान्न ब्रह्मरुद्रेंद्रान्यादिकमिति प्रपन्नानां कर्त्तव्यविवेकः एवंभूतस्याधिकारिणो परम कारिणा
पुरुषार्थप्राप्तिमाह आत्मकैंकर्य्यैकनिष्ठं नघ्रिगुरुं जनघ्रिपानेमिवृत्तिः स्वाहीनुज्ञातसेवाविधिषु चशक्ते मावृद्धिं
प्रवृत्तः कर्मप्रारब्धकार्यं प्रपदनमहिमच्छ्वस्तशेषं हृरुं तंतदुक्तौभीप्सकालेविशति भगवतः पादमूलं प्रपन्नः आत्मेति प्रक
२०
१८ ११

स्त्वदेकतिं प्रायश्चित्तं च योग्यं विगतऋणता तिर्हिद्वालांति
यमनुसंधेयमर्थं दर्शयितुं चरमश्लोकमाह त्यक्त्वोपायानपायानपि परमजहन्मध्यमां स्वात्मनिष्ठां स्तदपि भगवतस्तस्य च द्वाविंशगीत ।। त्यक्त्वोपायानुपा
ति सुभक्तिज्ञानादिरूपानपि चरलगुणान् सकलमपि च युक्तानिशं याचे दन्यस्तदपि भगवतस्तस्य त्याज्यत्वमिति भावः उपायशब्देन साधना
यान् उपायापायसंयोगे निषिद्धं याहि यतेन येति उपायादिसंयोगस्य निषिद्धाभंजकत्वान्तस्य त्याज्यत्वमिति पद्मप स्मृत्तर मुपायापाय त्यागेपश्चा
त्तेरमुच्यते अथवा मोक्षोपायो भक्त्यादिरभिधीयते अपायशब्देन निषिद्धकर्म्मोच्यते परं प्रपत्त्युत्तरमुपायापाय त्यागेनैव क्रियास
वीर्यं॥ वर्त्तमानं स्यादित्यत्राह मध्यमामिति स्वार्हं वृत्तिं उपायापाययोर्मध्ये कीदृशी स्थितिरविके उपायापायनामेव क्रियास
वीवलंबते इति प्राक्तेणपरिचोदिते श्रीमदुत्तरमाह त्रिविधा पश्यदेवेष्टाकर्मणो गहना गतिं निषेधविधिष्वान्यस्ता
विधां चनिषेधमे अनर्थसाधनं किंचित् किंचित् चाप्यर्थसाधनं अनर्थपरिहाराय किंचित्कर्मापदिश्यते त्रेतस्यं कर्म
णामेवविश्वास्तशास्त्रचक्षुषा उपायापायसंज्ञौ ते पूर्वं रात्रौ परिसज्येत् तृतीयाद्विविधो रात्रीदनर्थपरिहारकः प्रायश्चित्तात्मकः
कश्चिदुत्सन्नानर्थनाशकः तमेषान्ने व कुर्वीतमनीषीपूर्वरात्रिवत् त्रियमाणं नकर्मेति इदर्थाय प्रकल्पते अक्रियावदनर्था
यतन्तकर्म समाचरेत् एवमसावेदिकी निष्ठा त्युपायामध्यमास्मृता अस्यां स्थितो जगन्नाथं प्रपद्येत जनार्दनमि
ति तदेतद् चेना र्थं जानम नुसंधेयं शक्तो प्रतिपदी नं स्यादशक्तोपारणागतिरिति वचनार्थमाह प्रायश्चित्तं च योग्यमि
ति तदेतद् चेनार्थं कारिणस्तु योग्यं प्रायश्चित्तं प्रपन्नस्येव अपायसंभवे सद्यः प्रायश्चित्तं समाचरेत् प्रायश्चित्तिरियं सात्र यत्पुन
ति अस्याधिकारिणस्तु योग्यं प्रायश्चित्तं प्रपन्नस्य अपिचेत्तातकं किंचिद्योगी कुर्यात्प्रमादतः योगमेवनिषेवेत नान्ययोगस
नः पारणं व्रजेदितिवन्ननाद्यध्यायो गेनि ह इस अपिचेसातकं किंचि योगी कुर्यात् प्रमादतः योगमेव निषेवेत नान्यं योगस
समाचरेदितिपातकसंभवे कर्म्मले पदप्रायश्चित्त व्यतिरेकेन योगस्येव प्रायश्चित्तत्वेन विधानेतद्वच्चायितार्थाविगत
ऋणता तिः देवर्षिपितॄणामृणानि त्रीणि ब्रह्मचर्यादिभिरपोद्यानि प्रपन्नस्य प्रपत्त्यैव सर्वमपक्रियते देवयज्ञादीनां च मध्यम

१२ भा॰ दिं

पि सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं ममेत्यादि तथा वासुदेवेनापि सर्वधर्म्मान्परित्यज्येत्यादिष्वप्येवं वच
नानोपायानां स्थले विद्यते तथापि परमात्मपुरुषोत्तमेनास्येत प्रमाण एवमस्तीति पृथग्युक्तं स्यादनेन प्रकारेण उपायत्वेनोक्तं पारतंत्र्यं अथ सर्वफलसाधनत्वेनांगीकृतस्त्रिमा १२
साधनान्तरांगत्वमतितरशांतिभिर्गतं तत्र प्रकरणे सद्भिर्यामुनाचार्यप्रमुखैः प्रपत्तिर्मार्गो निषेव्यते अनेन पूर्वाचार्याभिमतत्वं द्योतितं विशिनष्टीति
एवं विविधगुरुजनग्रंथसंवादरवैर्विविधैः गुरुजनानां ग्रंथैः तत्र संवादयुक्ता या अनेन स्वग्रंथस्य प्रयोजनसाफल्यमु
12 ग्रंथनाम सुधियां श्रेयसे इति स्वग्रंथनिर्माणस्य प्रयोजनमुक्तं भवन्त एतद्विशदं तदाह अनेन सुधियामिति सारासारविवेकभाजः सुधियो गरीयांसो विद्वांसो विमत्सराः प्रमा
णं अस्मादिषु सम्यक् विविच्य वर्णितमिति भावः सुधियामिति सारासार विवेकभाजः सुधियो बहु सुक्रम् २१ एवमुपपादितां प्रपत्तिं सुखे प्रतिपत्त्यर्थं स्वानु
ष्ठानपरतंत्रा विवक्षिताः अनेनोऽस्य सूयापरिग्रहाभावेन दोषावहत्वमुक्तं तेषां यस्त्वनुचितं चरितं प्रघ्राणानि संधिः
८क ष्ठानं कामयति ।। संसारावर्त्तवेगप्रशमनशुभदृक्देशिकप्रक्षिप्तोऽहं सन्तानानन्त्यत्प्ययपद्मे वरद निजभरं निर्भरो निर्भयोऽस्मि २२ संसा
रः संसारस्तत्र तत्त्वानिरवधिकगुणाः प्राप्यसंरसकं त्वाम्यस्य त्वत्पदपद्मे कूपातः तत्वार्थ विषयीकृत इति भगवत्प्राप्तिसाधनमुक्तं मन्ये कर
रेति संसाररूपभ्रमवेगप्रशाम कल्याणगुणगणोपेत कृपद्धत्वेन त्यागविधिपरः क्षपितः अनुचितचरितेषु पापकर्मसु प्राणाभिसंधिः न कुर्या
मीति स्त्रीपापैः फलसाधनभूते त्वत्कृते त्यनेन तानामपि दुरितानाम मर्षादनानि स्यादिति भावः अस्मिन्पक्षे आनुकूल्यस
मित्यभिसंधिविश्राममात्रेण एवं कृतानामनंतानामपि दुरितानां निःशंकः शंकारहितः महाविश्वासयुक्तः इत्यर्थः तत्त्वहस्यान्तस्त्वज्ञानेन
कल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्जनं च विवक्षितं निःशंकः सौलभ्यसौशील्यवात्सल्यकारुण्यपूर्वादिगुणगणौघ
निरवधिकातिशयासंख्येयकल्याणज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजः सौलभ्यसौशील्यवात्सल्यकारुण्यपूर्वादिगुणगणौघ
महार्णव मनेन शंकानिरासो पि सिद्धः संरक्षकमात्यंतिगोप्तृत्ववरणमुक्तं त्वत्पादपद्मे पूर्वोक्तगुणयुक्त भगवत्पादारविं
दयुग्मे निजभरमात्मात्मीयसर्वस्वस्य निक्षिप्य निर्भरो निर्भय इति प्रपत्तिकरणानंतरं मोक्षार्थानुष्ठानाभावात्स्वरक्षणे

१२

पारतन्त्र्य [illegible] मानाग्रू

रणे प्रत्यवायकरणमात्रानैकर्थ्यं तत्र [illegible] नयोगुरुजनास्तेषां प्रक्रिया स्यादिति स्वाधिकारोचितेषु तेषु स्वानुष्ठान
सेवाविशिष्ट प्रकरणे प्रत्यवायरहितानुष्ठानैकर्थ्यविधिष्वित्यर्थः शाकैने शाक्तेषु सत्यामकरणे प्रत्यवायराहित्यादेवमा
वदितमित्युक्तं भारद्रव्यकार्य्यं समारब्धं कार्य्यं स्वकार्य्यं सुखदुःखकर्म उच्यते प्रपदनमहिमद्वस्तोषमनेकदेहा
नुभाव्यस्य प्रपन्नभावेन वर्त्तमानदेहावधिकत्वेन शिष्टस्यापि विध्वंस इत्यर्थः द्विविधं ह्येव पापरूपं स्वामीप्यकाले देहाव प्रपत्त्युत्तर
सानकाले वा यदा प्राप्तीच्छाकालस्तस्मिन्काल इत्यर्थः ॥२०॥ भगवन्तमाप्नुकामभक्तं प्रवृत्तिं प्रमाणादिभिर्निर्विशिष्टस्त्वं कालेऽ
धकरणस्य प्रयोजनमाह अनुत्तारस्य सात्त्विकैः स्थयमिह भगवद्भागवतयोः अपचितिं दां स्यात्तं प्रपारं तं चे पतितर गतिभिः
सद्भिराश्रीयमाणानां वेदान्ताचार्य्येरद्येविविधगुरुजनग्रं प्रपत्तिवादवस्माविश्वासान्त्यासाविघांग्रवदेणुतस्तुधियांश्र
यसे वेंकटेशः ॥२१॥ अनुत्स्येति मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्येत तस्मान्न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुः वृमलेत्वामहसे तुं
मित्यात्मानं युंजीतेत्यादिकाः श्रुतयः यमो वैवस्वतो राजा यस्तवैष हृदिस्थितः तेन चेदविवादस्ते मा गंगां मा कुरू
न्गम इत्यादिका स्मृतिः प्रादुर्भावेन पुराणे च तथात्र पोऽग्रहणं नथा श्रीविष्णुपुराणे भगवता पराशरेणोक्तं ताव
दार्त्तिस्तथा वांछा तावन्मोहस्तथा सुखं यावन्नयाति शरणं त्वामशेषाघनाशनम् कमलनयनवासुदेवेत्यादि
श्रीपंचरात्रे लक्ष्मीतंत्रे प्रपत्तिप्रतिपादनं सुस्पष्टम् अहमस्म्यपराधानामालयोऽकिंचनोऽगतिः त्वमेवोपायभूतो
स्तुर मे भवेति प्रार्थनामतिः शरणागतिरित्युक्ता सा देवेऽस्मिन्प्रयुज्यतामिति भगवच्छास्त्रवचनैरिति श्रीवराहपुराणे भूमिं
देवीं प्रति वराहरूपेण भगवतोक्तं स्थिते मनसि सुस्वस्थे शरीरे सति यो नरः धातुसाम्ये स्थिते स्मर्ता विश्वरूपं च
मामजम् ततस्तं म्रियमाणं तु काष्ठपाषाणसंनिभम् अहं स्मरामि मद्भक्तं नयामि परमां गतिं इति तथा दाशरथिना

न्यावि

१३ स्यान्वयाभावो मध्ये प्रत्यवायसंभवेपि तत्तद्युक्तेन प्रतिविधानेन तं च्छमनं कृत्वा स्वचैकैंकर्यमप्युक्तं करिष्यतीति स्वाहं त्यकरणे
निमित्तभयमावर्तितेमूस्येति प्रपदनेस्तु चित मत्र कार्यमेव रूपमंगं चानुसंधेयं मुमुक्षुणां शिक्षिणीमं भगवद्देतना वाप्यं
कैमंगानुसंधीयते मुमुक्षोरनुष्ठानसनीयसंग्रहः सकृत्वा पेप्पि संपत्ति पूर्वकं समंत्रकं सम्यक् ज्ञानसंपादगुरुत्तरोपायांतरनि
वृत्तादननुगुणत्वानभक्तिविरहाज्ञिविरुद्धस्वशक्त्यासकृत्कर्तेअफलं लघूपायपरमर्षिं नप्रसवस्यापि तत्फलसंग
कर्तृत्वादित्याद्युक्तसांगभरन्यासेन फलतं कृत्यः स्वीकृतभरं शरण्यं श्रियःपतिमवलोक्य निर्भरो निर्भयस्स्वप्र
43 योजनैकैकर्येसुखं वर्ततेति २२ श्रीमन्नारायणो मुनिः संप्रदायानुसारतः आख्यांप्रदीपसां श्रीस्वेचकार न्यासविंशतेः
इति श्रीमन्नारायणमुनिप्रणीत श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यकृतो न्यासविंशतिटीका संपूर्णम् शुभमस्तु श्रीमन्नारायणाय नमः
तस्य रघुरस्य ईपः शसः कः वैष्णवः तो बोराधनः नदी का राधनः पुकुन्दस्य पूः॥

मोचा इलाचि नख कचूर पत्रज रेन्हतेलि पर धोवे रगड करसु अंध होजे सिरका
चि ज्या घालो कातुल सेर पके जल मा पकावे के रति नदिन कुतु के मा डस जल
को पिवे अर्तु वा ली वनि ता स्त्री तीन दिन पीवे बांझ होगा वे॥ ग्रन्थ बालक के
२५ पंत पक ले जन्मे हु पे जो गिरते हो: ३ कुमा ते रक दंत को लेक आदि खवा रको
कुवती मा मे ८ बापक बाम कुगा बे बांधे तो बांझ होद जाव सुखका वे॥ वर्ष
गपकागुड टंक १० नित्य प्रति प्रात काल खावे दिन जप वर्षांत बांझ होई॥